

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

60	Saida NORMAMATOVA, Surxondaryo qipchoq shevalarida chorvachilik oid leksika	703
61	Feruza QOSIMOVA, O‘zbek dialektologiyasida qo‘llanilgan transkripsion belgilar tizimi	707
62	Dilnoza RAIMBERDIYEVA, “Oychinor” dostonining fonetik dialektizmlari tahlili	711
63	Shohida MAMARAJABOVA, Uzun tumani areali bo‘ylab qo‘ng‘irot shevalarining tarqalishi	713
64	Shahzoda MURODOVA, “Go‘ro‘g‘li” dostonlarida boshlanma	717
65	Mohidil RAJAMATOVA, Parkent tumani folklori namunalari tahlili	723
66	Holida HUSANOVA, “Zarbulmasal”dagi maqollar tahlili	726
67	Gulsevar TURSUNOVA, Anvar Obidjonning bolalar adabiyotiga qo‘shgan hissasi	730
68	Malika AMINJONOVA, Namangan o‘zbek shevalarining o‘zbek adabiy tiliga munosabati	735
69	Behruz BOBOYOROV, O‘zbek tilida blingvizm hodisasi va uning o‘rganilish talqinlari	739
70	Nazokat QODIROVA, Sayfi Saroyining "Guliston bit-turkiy" asari leksikasining tematik guruhlar	745
71	Shodiya QOSIMOVA, Muyassar XOLOVA, O‘zbek milliy korpusiga yozma matnlarni kiritishning metodologiyasi: tematik va metama’lumotli (Mingbuloq tumani misolida)	748
72	Muborak XAYDAROVA, Muyassar XOLOVA, Dialekt va nutq madaniyati	751
73	Muxlisa KUCHIMOVA, Mifologiyada hayvon obrazlarining badiiy ifodasi	748
74	Marjona TOG‘AY, “Qoraqayun” romanida qo‘llangan leksik dialektizmlar tahlili	752

NAMANGAN O'ZBEK SHEVALARINING O'ZBEK ADABIY TILIGA MUNOSABATI
THE RELATIONSHIP OF NAMANGAN UZBEKISTAN DIALECTS TO THE
UZBEKISTAN LITERARY LANGUAGE

Malika AMINJONOVA,
ToshDO'TAU magistranti
10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/UQFF6931

Annotation. *This article compares the professional vocabulary used in the speech of Uzbek dialects and Tajik-speaking residents of the Namangan region with the Uzbek literary language.*

Key words: *Own layer, assimilated layer, areal, professional words, malaq, Kashmiri.*

Yaxshi bilamizki, adabiy til tarixan shakllangan, so'z ustalari – yozuvchilar, shoirlar, ma'rifat kishilari, tilshunoslar, suhandonlar tomonidan qo'llanish va voqelanishi ravshanroq qayta ishlangan, nutqiy sayqal berilgan, me'yoriy va jamiyatda kishi faoliyatining barcha sohalari bilan bog'langan badiiy, publitsistik-ommabop, ilmiy va rasmiy til hisoblanadi.

Hozirgi o'zbek adabiy tili O'zbekiston Respublikasi hududida istiqomat qiladigan o'zbek xalqining milliy tilidir. Nafaqat O'zbekistondagi, balki Qoraqalpog'iston, Turkmaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Afg'oniston, Uyg'uriston, Turkiya Respublikalari va boshqa bir necha mamlakatlar zaminida yashovchi o'zbek millatiga mansub aholining ham milliy ona tilidir.

Hozirgi milliy til – umumxalq tilining eng yuqori shakli bu o'zbek adabiy tilidir.

Jonli til bo'lgan sheva, lahja, dialektlar ma'lum hududdagi aholining muloqot-so'zlashuv, axborot almashinuv tilidir. Shevalarning yozma shakli mavjud bo'lmaganligi, ma'lum me'yorga tushirilmagani, hududiy qolip va qoidalar orqali amaldaligi sababli qo'llanish doirasi cheklanadiki, bu esa, adabiy til bilan shevalarning farqini ko'rsatib beradi. Bundan ma'lum bo'ladiki, umumxalq tili ikki tarmoqqa asoslanadi: birinchisi, adabiy til bo'lib, ikkinchisi hududiy amal qiluvchi jonli til (sheva)lardir.

Jonli til – shevalar tarixiy yodgorlikdir. Shevalarda saqlanib qolgan ayrim so'z va shakllar o'zbek tili tarixi uchun ishonchli, muhim manba sanaladi. O'zbek shevalaridagi fonetik, leksik va grammatik unsurlar adabiy tilimiz tarkibiga kiradi va uning lug'atini, grammatik qurilishidagi jarayonlarni, konstruksion qurilishidagi milliy jihatlarni boyitadi. Agar adabiy til bilan shevalar o'rtasidagi o'zaro munosabat jarayonlari amalga oshmasa, ular to'xtovsiz aloqada bo'lmasa, adabiy til lahja va shevalarga, lahja va shevalar adabiy tilga ta'sir etib turmasa, bir-biridagi xususiyatlarini yaqinlashtirib bormasa, xullas, ular bir-birlari bilan oziqlanmasa, har qanday milliy va adabiy til taraqqiyotga emas, tanazzulga yuz tutadi.

Adabiy tilimizda ayrim narsa, belgi, miqdor, holat va harakatlarning, turli hodisalarning nomlari adabiy til va lug'atlarda mavjud bo'lmaydi. Masalan, Chust, umuman, Namangan shevalari areallarida qo'llanuvchi qarluq lahjalaridagi *lovak* [laväk] (yigit va qizlarning peshonasiga tushib turadigan soch tutami; rus tilida *chyolka*), qipchoq lahjalaridagi *qoqos* [qaqas] (narsa buyumning hech kim va hech narsaga halaqit bermaydigan holda qo'yib qo'yiladigan joy nomi), *ting'iliqli* [tinyilqli] (o'zagi tin+g'i, tinch, xotirjam, o'ziga xos qulaylikda ma'nosini ifodalaydi) so'zlarini olaylik, ular adabiy tilimizda uchramaydi, lekin lahja va shevalarda mavjud. Adabiy tilda esa bir so'z bilan ifodalanadigan bunday til birliklari uzun gap shaklidagi konstruksiyalar bilan ifoda qilinadi. Nega bunday birliklarni ikkilanmay adabiy tilga kiritish mumkin emas, bularga nimalar monelik qiladi?

Adabiy tilimiz lug'atlarida uchramaydigan ayrim so'z, atama va iboralarni adabiy tilga olib kirib, ularning faol qo'llanishini amalga oshirishda o'zbek yozuvchilarining mehnati katta samara beradi. Masalan, Chust shevasida yeb to'ymas, ochofat ma'nosini ifodalovchi *ko'makay* [*komäkāj*] so'zini (Andijon shahri yaqinida *Ko'makay* nomi bilan ataluvchi katta qishloq ham bor) O'zbekiston xalqining akademik shoiri G'afur G'ulom o'zining "Shum bola" asarida quyidagicha qo'llaydi va shu orqali bu so'z adabiy tilimizdan o'rin oldi:

– *Assalomu alaykum! - deb tortinibroq yuqori chiqdim. Hoji bobo yonidan joy berdi. Haligi nonlardan bittasini mening oldimga qo'ydi. Choy quyib berdi.*

– *Nonni ushat, choyni ich, ko'maqaylik qilmay yaxshi chaynab yeyaber, bolam. Hammasi o'zingniki, ha, shunaqa.*

Yoki sheva arealida qo'llanadigan *innaykeyin* (adabiy tilda: undan keyin, undan so'ng) leksik birligini ham: *"Sariboy bo'lis haligacha xo'jayinlarimning ichida eng Xudo urgan badbaxti, ziqnasi edi. Uning oldiga bir ish bilan borsangiz, bo'lar-bo'lmas yerda "innaykeyin" deb so'raydigan odati bor edi. Ana shu "innaykeyin"ga javob topib bera olmasangiz, onangizni Uchqo'rg'onda ko'rasiz. Qamchi bilan yelkaga tushirib qolguvchi edi. Chunonchi, borsangiz-da, unga "qandil olma pishibdi", deb aytsangiz, u sizga "innaykeyin", deb savol beradi. Siz albatta: "shu pishgan olmani terish kerak", deysiz. Yana Xudo qarg'agan "innaykeyin", deydi. Xayr, "Sotish kerak", deysiz. Yana "innaykeyin", deb so'rab qoladi. Vaholanki, shu yerda gapning o'zi tamom. "Innaykeyin" degan savolga hech hojat yo'q" tarzida milliy va mahalliy bo'yoqlar orqali qo'llagan va adabiy tilning boyligiga aylanib O'zbekistonning barcha sheva areallari vakillari bu so'zning ma'nosini aniq anglay oladilar.*

Albatta, bu fikrimizdan badiiy asarlarda qo'llanilgan dialektizmlar bir kun kelib adabiy tilda muqim va yetakchi o'rin tutadi degani emas. Badiiy adabiyot tili umuman keng qamrovligi esa hammamizga ma'lum.

Badiiyat tili umumxalq tili taraqqiyot qonunlariga asosida kechadi, matbuot va ommabop, ilmiy va rasmiy tillar qisman bo'lsa ham adabiy tilning so'zlashuv tili hisoblangan jonli tilga bo'ysunadi.

Chust shevasining o'zbek shevalari va o'zbek adabiy tili bilan munosabati masalalari yoritilayotganda, albatta, milliy tilimiz rivojlanishi va uning taraqqiyoti bosqichlari davridagi ko'plab tarixiy jihatdan til unsurlarini o'zida mujasamlashtirganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Albatta bu lingvistik jarayon mamlakatimizdagi barcha shevalarga xos xususiyatdir. Masalan, fonetik va fonologik jihatdan eng qadimgi turkiy til (V asrgacha) unsuri bo'lgan *ng* (*ŋ*) fonemasining qattqlik va yumshoqlik, ingichka va qalinlik belgilarini, qadimgi turkiy adabiy til unsurlaridan (V-X asrlar) lab-lab *v* (*w*) tovushini aslidek saqlaganligini, eski turkiy adabiy tildagi (XI asrdan XIV asrning yarmigacha) turkiy tillardagi "y" va "j" lashishni to'liq asrayotganligini, (*jamin* – *žamin*, *jur* – *žur*, *jung* – *žun* kabi bir qancha leksik birliklarda), eski o'zbek adabiy tilidagi (XIV asrning II yarmidan XX asrning boshlarigacha) deyarli ko'plab fonetik, leksik va grammatik shakllarni va hozirgi o'zbek adabiy tilida yuqorida zikr etilganidek tilimizning tarixiy unsurlarini o'zida asrab, ulardan sheva areali vakillari o'z nutqlarida iste'mol qilib to'liq foydalanib kelishmoqda.

Chust mahalliy tili bo'lgan shevalarida (ular yig'ilib milliy tilni hosil qiladi) *ömgän* (inson va hayvonlarning ko'krak qismi), *tumsä* (farzand ko'rmaydigan ayol), *mäddä* (mahmadona, ko'p gapiradigan odam), *mālaq/jālaq* (yuzlari, kiyimlari iflos odam), *kāshmīri* (gap bilan uddaburonlik qiluvchi ayol), *hoppä* (to'lacha, semiz odam), *mīrtäjmaq/kīrtäjmaq* (charchagan kishi holati: *O'zi mirtayib, ko'zlari kirtayib ketgan*), *ärväk* (ozg'in odam), *dönä(r)maq* (adabiy tilda do'ndirmoq), to'plab, yig'ishtirib, (joy-joyiga qo'yimoq) *em* (shifo), *opāq* (kalta), *söpāq* (uzun, uzunchoq), *ālīm* (biror faoliyatdan keladigan foyda, kirim), *berīm* (biror faoliyatdan keladigan to'lov, chiqim), *kijīt* (turli marosimlarda ayollarga, erkaklarga beriladigan kiyimlar, mato, ro'mol, chopon, to'n, belbog'lar, mahsi va kovushlar) kabi ko'plab leksik birliklar mavjudki, ularning yozma shakllarda qo'llanishi orqali milliy adabiy tilimizga olish mumkin, bunday birliklar orqali adabiy tilimizning boyib borishi shubhasiz.

Jahonda hech bir til lug‘ati faqat o‘z so‘zlaridan tashkil topmaydi. Bilamizki, o‘zbek tili bugungi taraqqiyot davriga qadar juda ko‘p bosqichlarni bosib o‘tgan. Turkiy tillarning ilk paydo bo‘lish davrini qadimiy xun qabilalari davriga borib taqalishi haqiqatga juda yaqin, deb hisoblaymiz. Sababki, bugungi o‘zbek xalqi shevalari tarkibidagi juda ko‘plab fonetik, leksik va grammatik shakllarning asli o‘sha davrlarning unsiri ekanligiga shubha yo‘q.

Bundan tashqari, bizning fikrlarimizni haqiqiy turkparvar olim Mahmud Koshg‘ariyning “Devoni lug‘otit-turk” asarida keltirilgan fikrlar tasdiqlashi mumkin. Tilshunos olimlarimizning “Devon”da Koshg‘ariy tillarni ikki guruhga, ya‘ni turkiy tilda gaplashuvchilar guruhiga hamda turkiy bo‘lmagan tillarda gaplashuvchilarga ajratadi. Birinchi guruhga arg‘u, to‘xsi, chigil, yag‘mo, qirg‘iz, qipchoq, o‘g‘uz tillarini kiritgan bo‘lsa, ikkinchi guruhga Bolosog‘un, Tiroz, Chin, Mochin, Xo‘tan, Tibet tillarini kiritadi. Bu hududlar albatta turkiy tillardan boshqa tillarda so‘zlashgan kabi fikrlari biz bildirgan munosabatni yanada oydinlashtiradi. Bu shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy hodisa bo‘lgan til biz xohlaymizmi, xohlamaymizmi, o‘z tarkibida ilk paydo bo‘lishga asos bo‘lgan shakllarni saqlaydi, bu yodgorliklar xalqimiz shevalarida saqlanib keladi va adabiy tilimizdan ham o‘rin egallaydi. Bolosog‘un, Tiroz, Chin, Mochin, Xo‘tan, Tibet tillarida so‘zlashuvchilarning turkiy xalqlar bilan o‘zaro munosabatlari orqali ularning tilidagi unsurlar turkiy shevalarga ham kirib kelib, o‘rnashgan.

Boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar o‘zlashtirilgan tillarda o‘z shaklini tarixan aslidek saqlay olishi qiyin masala, shuning uchun ham o‘zlashtirilgan har qanday til lisoniy qonuniyatlari va talaffuz me‘yorlari tabiatiga moslashtiriladi. Chust tumanidagi o‘zlashmalarda ham bu hodisa yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Sheva tiliga *löv* – lab, *növkär* – navkar, *shatī* - narvon, *pehil* – fe‘l, *sinip* – sinf, *hishshä* – shisha, *dazmāl* – dazmol, *shijpān* – shipon kabi so‘zlar shunday singib ketganki, uning qaysi tildan kirib, o‘zlashganligini ularni lisoniy tahlilga tortib aniqlashtirilmasa, dab-durustdan aytish qiyin.

O‘zlashgan so‘zlar tilimizdagi tovushlarga moslab, ma‘no jihatdan o‘zgartirilib qo‘llanishi tabiiydir.

O‘zlashgan so‘zlarning yana bir jihati shundaki, ma‘lum qismi davrlar o‘tishi bilan u o‘zlashtirib olingan asl tildagi ma‘nosidan boshqa ma‘nolarni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, ilm-fanga oid juda ko‘p arabcha ilmiy atamalar 1940-yilgacha “internatsional” atamalar bilan almashtirildi. Bu harakat 1989-yilgacha, ya‘ni o‘zbek tiliga Davlat maqomi berilgunga qadar tez sur‘atlar bilan davom etdi. O‘zbekcha so‘z va atamalarni almashtirish masalasiga, xususan, ruslashtirishga ijobiy masala, progress, deb qaralgan bo‘lsa ham, aslida tilimiz milliy tabiatini yo‘qotishga, uning o‘zligini unutishga yaqinlashtirib qo‘yilgan edi [Алиев va b. 1994; 120].

Umuman olganda, Namangan shevalari o‘zbek milliy tilining boy tarixiy-merosiy qismi bo‘lib, adabiy til bilan uzviy bog‘liq. Ular nafaqat farq qiladi, balki adabiy tilni doimiy ravishda boyitib, uning hayotiyligini ta‘minlaydi. Dialektologik nuqtayi nazaridan Namangan arealining o‘rganilishi tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega, chunki u xalqning etnogenezi, madaniyati va til tarixini aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 176 b.
2. Абдуллаев Ф.А. Хоразм шевалари. – Тошкент, Фан, 1961. – 249 б.
3. Абдурахмонов Д. Қорлуқлар ва уларнинг тили // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: Фан, 1987. – № 3.
4. Абдурахмонов Д., Содиқов Т., Носиров Ш., Туробова М. Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 101.
5. Allaberdiyev A. Buxoro o‘g‘uz shevalari leksikasiga doir // O‘zbek tili va adabiyoti. – T., 2013, 6-son, 81-86 b.

6. Мирзаев М. М. Ўзбек тилининг Бухоро группа шевалари. – Тошкент: Фан, 1969. Б.
7. Кудратов Т. Ўзбек тилининг оралиқ шевалари: Фил. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1968. – 260 б.
8. Turdaliyev A. Denov shevalarini areal o‘rganish va til korpusiga joylashtirish. – Toshkent, 2025. – 136.
9. Darveshov I. Janubiy-g‘arbiy Namangan shevalarining fonetik-fonologik xususiyatlari. – Namangan, 2019.
10. Xidraliyeva Z. O‘zbek tilining Iqon shevasi. – Toshkent, 2025. – 140 b.
11. Usmonov M. O‘zbek tilining Mingbuloq shevasi. – Namangan, 2025. – 142 b.
12. Алиев А., Содиқов Қ. Ўзбек адабий тили тарихидан. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – 120 б.
13. Алиев А., Содиқов Қ. Ўзбек адабий тили тарихидан. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – 120 б.
14. Рафиев А. Туркий тилларнинг қиёсий-тарихий грамматикаси. – Тошкент, 2004 йил. – Б. 5-8 б.